

A HAZAI HIRLAP- ÉS FOLYÓIRAT-IRODALOM TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

Harc a Magyar Kurir megindítása körül.

Magyarnyelvű ujság kiadására tudvalevőleg először 1779 november 19-én kapott PATZKÓ Ferenc pozsonyi nyomdász engedélyt s egyben kizárólagos privilégiumot¹ tíz esztendőre. Ennek értelmében, ha másvalaki próbált volna addig magyarnyelvű ujságot kiadni vagy külföldről behozni, a példányok elkobzásán kívül 10 aranymárka pénzbüntetést szenvedett volna. A Magyar Hírmondó 1786 első felében jutott el népszerűsége tetőpontjára 449 olvasóval, de már ez év tavaszán oly támadás kezdődött a kizárólagos privilegium ellen, mely végkép megingatta az első magyar hirlap állását. TÁLLYAI Dániel és SZATSVAY Sándor július 1-ére új magyar hirlap megindítását készítették elő s felszólították a Magyar Hírmondó olvasóit, hogy a második félévre az új lapra, a Magyar Kurirra fizessenek elő. Új német ujságot is hirdetett TÁLLYAI Pressburger Merkur címen, s nagy kiadóhivatalt is akart szervezni. Ezért a Magyar Hírmondó és a Pressburger Zeitung kiadói, PATZKÓ és LANDERER minden erejükkel igyekeztek az összes hatóságoknál meggátolni az új terveket.² Az ügy aktái érdekes adatokat tartalmaznak a pozsonyi ujságok addigi kiadására és szerkesztésére vonatkozólag is.

Különösen érdekes és részben titokzatos TÁLLYAI szerepe az

¹ MÁRIA TERÉZIA szabadalomlevelének hiteles másolatát csatolta PATZKÓ 1786 május 11-i kérvényéhez (Helytartótanács 21119. sz. 55. Rev. liter. No 1.), a szabadalmat kérő folyamodvánnyal együtt megvan a 32204/1786. Helyt. sz. akta mellett is.

² Általánosságban ismertette a két fél erőködését FERENCZY József (A magyar hirlapirodalom tört. 35—38. l.).

ügyben s a pozsonyi újságok írásában és kiadásában. A közös kérvényeken az ő neve állott elől, de a legtöbb kérvényt és nyilatkozatot csak ő írta alá, s mivel majdnem mindenben ő intézkedett, ellenfelei és a hatóságok is többnyire csak vele foglalkoztak s végül az utolsó elutasító döntés is csak őt emlegette. SZATSVAY akkor már nem is szerepelt az ügyben, hanem Bécsben külön engedély nélkül már meg is indította a maga Magyar Kurirját. A küzdelem megindulásakor SZATSVAY volt a Magyar Hirmondó szerkesztője. Nevének kezdőbetűi 1784 szeptember 25-én szerepeltek először a lap alján s ott voltak még öt nappal PATZKÓ első tiltakozó folyamódványának kelte előtt is. TÁLLYAI ellenben több ízben úgy tünteti föl, mintha ő lett volna a szerkesztő. Különös módon azonosítja magát társával: június 9-én a pozsonyi tanácshoz benyújtott kérvényében hivatkozik rá, hogy 1784 július elsején kétéves szerződést kötött PATZKÓVAL s minthogy az most lejár, új lapban többet és jobbat akar adni, mint PATZKÓ szolgálatában adhatott. PATZKÓ június 24-iki válaszában cáfolja TÁLLYAI állítását. Mindenki tudja, hogy SZATSVAY írta a lapot s TÁLLYAI magyar újság írásával «ausser denen Attressen» sohasem foglalkozott.¹ Ebből is világos azonban, hogy TÁLLYAINAK is volt része a Magyar Hirmondó munkájában s még inkább abból, hogy PATZKÓ július 7-iki kérvényében hálátlanságát is emlegeti, hogy saját volt kenyéradóját akarja megkárosítani.² Úgy látszik, segédszerkesztő vagy corrector-féle volt SZATSVAY mellett, mint utóbb Bécsben UNGI Pál³ s a kiadóhivatali munkát is végezhette. A Pressburger Zeitungot ellenben — LANDERER nyilatkozata szerint is — 1783-tól 1786 júniusáig egészen ő írta s ezért 200 forintot kapott évenként; LANDERER is panaszkodik,⁴ hogy noha mint szegény diákot ő karolta föl, hálátlanul kárt akar neki okozni. Nem egészen világos TÁLLYAI szerepe a pozsonyi tót újság kiadásában. A Presspurské Nowinyt 1783-ban indította meg WEBER könyvnyomtatónál, de az *Annalen der Literatur* «Über slavische Literatur

¹ Orsz. ltár. Helyt. 27269. 77 Rev. libr. No. 1.

² U. ott. 85. Rev. libr. No. 1.

³ L. Magyar Músa. 1788. XVII. sz. és Orsz. ltár. Kanc. 1787. 10137. sz.

⁴ Orsz. ltár. Kanc. 1786. 9348. Helyt. 45262. 115. Rev. libr. No. 1.

in Ungarn» című cikke¹ szerint eleinte LESZKA István ev. kántor, majd WISKIDENSZKY János írta, ő pedig kiadója volt; SZINNYEI szerint (Vasárn. Ujság, 1862. 34. sz.) 1785-ben vette át a szerkesztést Viszkidenszky János, tőle pedig 1786 elején Kromp István; a három szerkesztő egymást váltotta föl a kántortanítóságban is; a lap számainak végén is az áll: nákladem Danijele TALLYAIHO s az 1786. június 14-iki számban tudósítást az újságok megindításáról mint «Nakladatel Slowenských Nowin» írja alá.² Míg LANDERER és PATZKÓ az év közepén megzakították TALLYAIval kapcsolatukat, a tót lapot tovább is «kiadta» 1787 június végéig.³ Úgy látszik, az új vállalatokat is inkább vezetni szerette volna, mint a lapokat írni. Közös kiadóhivatalt akart szervezni a magyar, német és tót lapok számára. A hazai lapok direktorának nevezte magát; ez ellen a cím ellen PATZKÓ a városi tanácshoz és a helytartótanácshoz benyújtott kérvényeiben, LANDERER pedig a Pressburger Zeitung 53. számában tiltakozott.

A magyszabású új tervekről először is PATZKÓ tiltakozásából értesültek a hatóságok. Május 11-én kérte a helytartótanáctól, hogy védje meg privilégiumát, de nem bízván az eredményben, egyidejűleg Bécsbe is felségfolyamodványt küldött.⁴ Tudomása szerint TALLYAI és SZATSVAY máris folyamodtak engedélyért a helytartótanácsához, hogy a Magyar Hirmondót ezentúl ők adhassák ki Budán. Értesülése több pontban téves; a folyamodás akkor még nem is történt meg, nem is a régi újságot akarták átvenni s nem is Budán, hanem Pozsonyban akarták az új lapot is kiadni. A helytartótanácsot később külön fel kellett világosítani a tévedésről. PATZKÓ hivatkozik privilégiumára s hogy ő feltalálója (Erfinder) is a magyar újságnak. A ráértételeknek mindig becsülettel megfelelt s az aerariumnak minden előfizető után évenként 2, 1784 óta 4 forint

¹ 1802. 49. sz.

² Midőn a helytartótanácshoz fogalmazói állásért folyamodik, újságírói érdemeire hivatkozván, a tót újságot nem említi. «Vom Jahre 1782 bis 1785 (!) hat Bittsteller sowohl die deutschen Pressburger als auch die Nazional Zeitungen mit dem Bewusstseyn sein Scherflein dem gemeinen Wohl beygetragen zu haben, verfasst». Orsz. ltár. Helyt. 1789. 12674. Ugyanígy Kanc. 26655.

³ Orsz. ltár. Helyt. 25217/1788. sz. Eddig csak 1786 végéig tudtak róla.

⁴ Orsz. ltár. Helyt. 21119. 55. Rev. libr. No. 1. Kanc. 5431.

haszna volt. Ő maga eleinte semmit nem nyert a lapon; méltánytalan volna tehát, hogy most, mikor már 440 fölé emelkedett az előfizetők száma (előző évben 300 volt), TÁLLYAI elvehesse kenyerét. A helytartótanács május 16-án a pozsonyi tanácsot felszólítja, vizsgálja meg, megerősítette-e JÓZSEF is a privilégiumot, de egyúttal arra is, hogy közölje TÁLLYAIVAL a hirlapkiadásra vonatkozó rendelkezéseket, melyekről az instructiót kért¹ s utasítsa a tervezett budai hirlap-comtoir részletes tervének beküldésére. TÁLLYAI június 9-én a pozsonyi tanács támogatását kéri s e folyamodásában fejt ki a kiadóhivatal tervét is: Protocollumot akar vezetetni minden hírről, árverés-hirdetésről, hivatalos közlésről, hogy az érdeklődőknek bármikor kiszolgáltathassák a keresett hírt tartalmazó számot; ezért mindhárom hazai újságnak (Magyar Kurir, Pressb. Merkur, Presp. Nowiny) számaikat őriznék s pontos indexet vezetnének róluk. A kiadóhivatal alkalmazottai dolgoznák fel a kijelölt híryanagot az újságok számára, ő revideálná s aztán küldené a cenzorhoz. Levelezésükkel a magyar árúk külföldi terjesztéséhez is hozzájárulnának. Az irodalom terjesztését is céljának tekinti: könyveket hirdetne, bizományba is elfogadna, keresné a módot értékes beküldött kéziratok kiadására. A lapok elkészítésében s expedálásában nagyobb rendet tenne lehetővé a comtoir, mivel minden együtt volna itt. Nem Budán, hanem Pozsonyban szeretné felállítani, mivel közelebb van Bécshez s mivel ott a postát nem terheli annyi más, mint a hivatalok új székhelyén. Újságjai számára is nehéz volna másutt elég előfizetőt szerezni, mert az eddigi újságolvasók pozsonyi lapokhoz szoktak. PATZKÓ tiltakozását jogtalanak mondja: JÓZSEF minden kizárólagos privilégiumot eltörölt; az sem igaz, hogy az első években ne lett volna haszna, hiszen RÁR 1000 forintot kapott,² pedig a szerződés kiadó és író részére egyenlő részesedést állapított meg. Ő tette aztán a lapot még jövedelmezőbbé; két év előtt csak 196 előfizetője volt, most 449. PATZKÓNAK egyébként három háza is van s virágzó könyvnyomdája és könyvesboltja, tehát kenyerét az új lap nem vehetné

¹ TÁLLYAINAK ezt az első kérvényét visszaküldték. Az elintézés Helyt. 20845. 56. Rev. libr. No. 1. alatt.

² SZINNYEI (Magyar Írók. XI. 585.) 600 forintos évi fizetésről tud.

el. — A tanács június 14-én PATZKÓnak kiadta TÁLLYAI kérését azzal az utasítással, hogy legkésőbb hétfőig — propter periculum morae — tegye meg észrevételeit, de PATZKÓ csak 24-én válaszolt. Tiltakozik TÁLLYAI jogtalan címhasználatára ellen; különben sem az ő érdeme az előfizetők szaporodása, hiszen az újdonságnak mindig kevesebb a fogyasztója. Privilégiuma nem avult el; 1780 január 10-én kihirdették s a lap minden számán jelzi; nem tehetné, ha visszavonták volna. Különösnek találja, hogy a nemességére büszke TÁLLYAI új-ágkiadó akar lenni, Tehetségének nem sok jelét adta még, hisz épen csak az iskolát hagyta el, de ha csakugyan tehetséget érez magában, próbálja meg méltóbb téren. «Einen blossen Übersetzer, und Copisten machen zu wollen, ist stracks seinem vorgegebenen, erhaltenen Charakter zuwider» — teszi hozzá. A tanács ezek alapján adta meg a helytartótanácsnak a kért felvilágosítást, de az július 4-én PATZKÓ első kérvényének s a privilégiumnak eredeti szövegében való beküldését kérte még. Most már elrendelte azonban azt is, hogy TÁLLYAIT mindenesetre akadályozzák meg, ha új lapjait engedély nélkül terjeszteni akarná.¹ E tilalom azonban már elkészt. Július 1-én megjelent a Kurir is, a Merkur is. A tiltó rendelkezést a pozsonyi tanács későn foganatosította, noha már június 24-én is gyorsított úton intést küldött hozzá a helytartótanács.

Közben ugyanis két folyamodvány is sürgette az ügy elintézését. Június 3-án SZATSVAY kért védelmet PATZKÓ ellen, ki nem is tud magyarul, mégis gátolja az új hirlap megindításában. JÓZSEF eltörölte az összes újságprivilégiumokat, még a hivatalos bécsi újságét is, a kincstárnak pedig csak haszna lehet, ha több az újság. Nem PATZKÓ kenyerét akarják elvenni, hanem új címen új olvasók számára írják lapot. Hivatkozik arra, hogy két éve² foglalkozván a magyar újságírással, nagy levelezése van mindkét magyar hazában, s hogy nyelvtudása is alkalmassá teszi a magyar újságírás fejlesztésére.³ Június 20-án TÁLLYAI panaszolta, hogy a város és a posta

¹ Orsz. ltár. Helyt. 27,269. 78. Rev. libr. No. 1.

² Abból, hogy TÁLLYAI 1784 július 1-től számító szerződést említ, valószínű, hogy SZATSVAY ekkor vette át a Magyar Hírmondó szerkesztését.

³ Helyt. 24,401. 66. Rev. libr. No. 1.

akadályozza munkájában, pedig már tudósítást is küldtek szét, hogy július 1-től jobb német lapot és új kettős magyar újságot (Magyar Kurir és Magyar Músa) fognak kiadni. A nyomdászoknak nincs okuk tiltakozni, hiszen nem újságírók, ők meg úgyis csak nyomdászokkal nyomathatják a maguk lapjait. Monopoliium szellemi téren lehetetlenség, az uralkodó gondolkodásával pedig teljesen ellentétes. Jobbat akar adni az eddiginél, mert nem nyereségért, hanem a haza becsületéért dolgozik. Kéri, utasítsák a várost, hogy sürgősen cenzurázza az első számot, mert az előfizetést kihirdette s már föl is vett pénzt. Együttal panaszt tesz PATZKÓ ellen, ki a június 3-iki Hírmondóban az ő becsületüket és hitelüket sértő tudósítást tett közzé.¹ A helytartótanács június 24-én megsürgetvén a pozsonyi tanács jelentését, kijelenti, hogy TÁLLYAIK a hirdetés közzétételéhez sem volt joga s így azt is csak a privilégium ügyének tisztázása után dönthetik el, nem volt-e PATZKÓKÉK igaza. (Helyt. 27,005. 75. Rev. libr. No. 1.)

A pozsonyi tanács nem tudta már megakadályozni a július 1-i számok kiadását, de mivel TÁLLYAIK nemessége védte, WEBER Simon Péter könyvnyomtatót megtorlásul július 3-án reggel 9 órától másnap este 6-ig börtönben tartotta. WEBER július 7-én panaszt tett a helytartótanácsnál a város ellen. Elmondja benne, hogy a lapok hirdetését annak idején TÁLLYAIK rábeszélésére nyomta, ki azt mondta, hogy már NITZKYVEL is beszélt az ügyben. Annál kevésbbé kételkedhetett, mert TÁLLYAIKVAL külön rendeletben közölték az újságokra vonatkozó szabályokat. PATZKÓ és LANDERER célzatosan halasztották a várostól kért felvilágosítás megadását, hogy az új félév elejére ne jöhessen meg az engedély. Őt figyelmeztette ugyan a városbíró, hogy engedély nélkül ne merje nyomni az újságokat, de TÁLLYAIK bíztatta, hogy hozzon Bécsből engedélyt. TÁLLYAIK maga szerezte meg Bécsben a cenzorok aláírását. A városbíró még sem engedte meg a kiadást, de HORVÁTH professor, a pozsonyi irodalmi revizor biztatására elkészítette a lapot, csak a közönség javát s az író becsületét szolgálván, hiszen ha aztán betiltják, ő a nyomás költségét is

¹ L. Figyelő XI. 1881.

elveszíti. PENZ tanácsos a városbíró, polgármester és kapitány távollétében önkényesen tartóztatta le egy csak akkor érkezett rendelet megszegése címén s másnap este is csak az alispán közbenjárására bocsátották szabadon; házkutatás is volt nála s mindent a legdurvább, megszegyenítő módon végeztek. Így még nem bántak szerinte könyvnyomtatóval: az uralkodó rendelkezései értelmében, ha cenzura nélkül nyomott volna, akkor is csak pénzbüntetést róhattak volna ki rá. A pártoskodást azzal magyarázza, hogy PENZ naponként LANDERERNél étkezik; mikor ő három év előtt Pozsonyba jött, már akkor is nyomdaja engedélyezése ellen kardoskodott.¹ PATZKÓ is július 7-én panaszolta el a helytartótanácsnak a Magyar Kurir megjelenését; TÁLLYAI az illetékes hatóságokat szándékosan kerülte meg a cenzuránál. Azzal is megvádolja, hogy csalást követett el, az ő újságja előfizetőinek a postán őrzött borítékaiba csempészvén a maga laphirdetését.² LANDERERnek a városi tanácshoz intézett panaszában ugyanez a vád van a Merkur hirdetésének szétküldésére vonatkozóan. A helytartótanácsnál LANDERER még TÁLLYAINál is inkább vádolja a városbíró; szerinte ennek mulasztása miatt nem hirdették ki idejében az elsején délelőtt megérkezett rendeletet, noha rajta állott, hogy sürgőssége miatt «stante consilio» expediálták.³ A pozsonyi tanács július 9-én tett jelentést a korábbi rendeletek végrehajtásáról, csatolván ülései jegyzőkönyve az ügyre vonatkozó részeinek kivonatát: TÁLLYAIT figyelmeztették, PATZKÓt kényszerítették, hogy tudósítását érdemben változatlanul, de sértő kifejezések nélkül még egyszer közölje. A postát felszólították, hogy az új lapokat ne küldje szét s a beérkező előfizetéseket egészben tartsa vissza. Az első szám megmaradt példányait elkobozták. A legtöbb intézkedés LANDERER és PATZKÓ kérésére történt; az ő panaszukra intették meg újra TÁLLYAIT s csukták le WEBERT a lap kiadása után.⁴ A helytartótanács e jelentést s az összes panaszokat július 18-án tárgyalta. A várostól az újabb eseményekről ismét részletes jelentést s a pana-

¹ Helyt. 28,880. 81. Rev. libr. No. 1.

² Helyt. 85. Rev. libr. No. 1.

³ Helyt. 29,810. 86. Rev. libr. No. 1.

⁴ Helyt. 29,839. 89. Rev. libr. No. 1.

szokra választ kért és újra megsürgette a PATZKÓ-féle szabadalomlevelet. A pozsonyi főigazgatót felszólította, dorgálja meg HORVÁTHOT, amiért a politikai cenzor dolgába avatkozott. Ugyanekkor ideiglenes jelentést küldött a királyhoz az ügy állásáról és WEBER panaszáról.¹

TÁLLYAI közben ismét sürgette már becsülete érdekében az elintézést, majd július 24-én SZATSVAYVAL együtt («Daniel TALLYAI und Alexander SZATSVAY Zeitungsschreiber zu Pressburg») a királyhoz fordult. Bécsben kelt kérvényükben ismétlik érveiket a monopólium ellen; az csak annyiban lehet jogos, hogy utánnymás tilos. Úgy érzik, hogy a felvilágosítás munkájában hivatásuk van s az előfizetők jelentkezése is bizonyítja, hogy a közönség jobbat vár az eddiginél. Adjon a régi kiadó jobbat, akkor nem fog károsodni. Az államügyekről való tudósítás és a nyelvművelés célján kívül külön kiemelik, hogy a Magyar Műsában a német irodalom ismertetésével és szellemének terjesztésével is akarnak foglalkozni s egyik főcéljuk fölkelteni annak szeretetét («die Liebe zur deutschen Lektur») — az uralkodó törekvéseinek megfelelően. Ha jó hazai lapok lesznek, a külföldi lapok behozatala s az előfizetési pénzeknek külföldre való özönlése is meg fog szünni.²

E kérvényre is hivatkozva sürgette meg újra a kancellária a helytartótanács végleges javaslatát július 31-én. Ez most már augusztus 8-án meg is történt. A pozsonyi tanács ugyanis július 26-i kelettel megküldte a kért iratokat.³ Ugyanekkor válaszolt WEBER panaszára is, kijelentvén, hogy elfogatása nem egy tanácsos önkénykedése volt. Erre a helytartótanács a jövőre bölcs mérsékletre inti a tanácsot.⁴ A királynak javasolja, utasítsa vissza TÁLLYAI kérését. A sajtószabadság elrendelése folytán meg nem újított privilégium nem állhat ugyan az engedély útjában, bár a helytartótanács azt hiszi, hogy ha több újság jelennék meg egy nyelven, egyik sem állhatna fönns ez a kultúra kárára lenne. TÁLLYAI személye azonban

¹ Helyt. 28,880.

² Orsz. Itár. Kanc. 8331.

³ Helyt. 32204. 99. Rev. libr. No 1.

⁴ Helyt. 32217. 97. Rev. libr. No 1.

semmiképen sem kívánatos: eddig is sokszor kellett meginteni bántó hírek közlése miatt, a pozsonyi tanács is sokat panaszkodott engedtlensége miatt.¹ TÁLLYAI személye csakugyan kedvezőtlen színben állhatott a helytartótanács előtt. Folytonosan figyelmeztetni kellett hamis hírek visszavonására s arra, hogy nem szabad a kormányzás várható intézkedéseiről írnia a helytartótanács engedélye nélkül, nehogy az alattvalók lelkét izgassa. A német újság egyik hírével különösen nagy felzúdulást is keltett. 1786 január 28-án írt az általános contributio közeli elrendeléséről. A pozsonyi tanács e szám beküldésekor panaszkodott TÁLLYAIra, hogy a cenzori parancsokat nem fogadja meg, különben is mindig utolsó éjjel hozza a kéziratot, úgyhogy a revíziót nem végezheti a cenzor elég figyelemmel. A helytartótanács február 7-i jelentése kiemeli, mily veszedelmes módon befolyásolhatja ily hír a közhangulatot. Javasolja tehát, rójanak pénzbüntetést TÁLLYAIra, kényszerítsék a közlés visszavonására s ha újra megszegné a rendeleteket, vonják meg tőle az újságírás jogát; esetleg börtönbüntetésre is kellene ítélni. Az országban ekkor már nagy volt az izgalom: több megye követelte az újságíró szigorú megbüntetését, hangoztatván, hogy a hír koholtságáról loyalian megvannak győződve. A kancellária február 16-án utasította a helytartótanácsot, hogy az ítélet meghozatala előtt a cenzor felelősségét is vizsgálja meg. Már a közlést követő számban megjelent a helyreigazítás; tréfás hangon valami munkátlan politikus fejében megfogamzott üres agyrémnnek nyilvánította a tervet. Ezt az udvar természetesen az indiszkréciónál is illetlenebbnek találta s emiatt is szigorú vizsgálatot követelt. A cenzor (WINDISCH) március 8-i nyilatkozatából kiderült, hogy ő maga fogalmazta a helyreigazítást, mihelyt a lap megjelenésekor észrevette, hogy a közlés az éjjel elkerülte figyelmét. Ennek alapján a kancellária az ő felelősségét állapította ugyan meg mindkét esetben, de TÁLLYAI-t is megintette a belügyi hírekre vonatkozó rendelet megszegése miatt.² Ránézve még kellemetlenebb módon végződött éppen az új engedély tárgyalása idején egy másik ügye: 1785 augusztus 6-án mindhárom pozsonyi

¹ Helyt. 32204. 100. Rev. libr. No 1.

² Kanc. 3735. sz.

újságban megjelent egy bántó hír a váci püspökségről; TÁLLYAI makacsul ellene szegült a cenzor felszólításának, hogy vonja vissza, forrását pedig tévesen jelölte meg s beküldését mindenféle ürügyel halasztotta, míg végre a helytartótanács 1786 július 25-én csalárdságáért szigorúan megdorgálta. A tót újság fordításának hetenkénti beküldését is sokáig megtagadta.

A helytartótanács javaslatára a kancellária augusztus 21-én válaszolt.¹ Figyelmét magára vonta a beküldött iratok közt LANDERER panasza a hirdetéseknek az ő borítékaiban való szétküldése miatt. Ennek megvizsgálását is szükségesnek látja a végleges döntés előtt. A helytartótanács szeptember 12-én a pozsonyi tanácshoz és a postához fordult felvilágosításért.² A posta október 16-án jelentette, hogy TÁLLYAI, aki az expediálásról addig is rendelkezett LANDERER és PATZKÓ megbízásából, elkért ugyan egyet minden előfizető borítékjából, de az értesítést nem azokban, hanem portózott levélben küldte szét.³ A tanács jelentését most is többször kellett sürgetni. Közben TÁLLYAI nov. 23-án ismét kérte, hogy legalább újévre megindíthassa lapját; megvallja, hogy túlbuzgóságból vétkezett, de azt hitte, nem követ el bűnt a lap megindításával, hiszen az új rendszer ellensége a monopóliumnak. Az elmaradt hasznon kívül már eddig is 400 forint kára van. Bevádolja LANDERERT, hogy a tanács jelentésének felküldését szándékosan késlelteti, ismét meg akarván gátolni, hogy az engedély újévig megérkezessék. Az előfizetők borítékait csak a nevek és címek kedvéért vitte el, de még mindig nála vannak.⁴ Csak újabb erélyes sürgetésre küldte fel december 15-én jelentését a pozsonyi tanács a postaigazgatóság, TÁLLYAI és LANDERER nyilatkozatával, a késedelmet azzal mentegetvén, hogy LANDERER a pesti vásáron volt s ezért nem tehetette meg észrevételeit TÁLLYAI nyilatkozatára. A helytartótanács e mentséget nem fogadta el, mivel a posta már október 16-án felelt s a pesti vásár novemberben volt. December 27-én szigorúan megdorgálta a pozsonyi

¹ 9348. sz.

² Orsz. ltár. Helyt. 39612. 117. Rev. libr. No 1.

³ Helyt. 45262. 127. Rev. libr. No 1.

⁴ Helyt. 50407. 137. Rev. libr. No 1.

tanácsot folytonos késedelmességéért.¹ Ugyanekkor jelentette Bécsbe is a vizsgálat eredményét. Most már döntött a kancellária: december 30-án elutasította TÁLLYAI kérését.² SZATSVAYRÓL szó sem esett.

De SZATSVAY ekkor már legalább egy hónapja Bécsben dolgozott s már december 2-án — nem pedig, amint emlegetik, csak januárban — onnan indította meg Kurirját. A júliusi szám megjelenése óta tartó nehézségekre vonatkozó verses kérdés és felelet nyitja meg. A Magyar Hirmondó már december 16-án (199. sz.) céloz erre s azzal próbálja elhárítani a konkurrencia veszedelmét, hogy egy debreceni «Tanátsbéli Úr» véleményét idézi: «No, megindult a' Magyar Kurir Bétsből!... Én ugyan nem gondolok olyan rossz hazafit, hogy a' pénzt az Országból ki küldje, holott van hova költenünk». A január 3.-i szám meg így gúnyolódik: «Már egyszer igen nagyot botlott, mikor a világ színe elébe az ujságok mezején kirugtatott; talán nemsokára ki is düll az utból, minthogy az abrakot sokkal drágábban adják más országban». Ezzel is világosan a decemberi beköszöntő versre céloz.³ De PATZKÓ valójában joggal nagyon is félt a bécsi versenytárstól. December 20-án ismét a kancelláriához nyújtott be kérvényt, de az január 5-én azt felelte, hogy a privilégium nem vehető figyelembe s így nincs ok SZATSVAYT a Magyar Kurir kiadásában meggátolni. Ez a minden vizsgálat nélkül meghozott végzés annál feltűnőbb, mivel az ügyet éppen akkor tárgyalták, mikor TÁLLYAI és SZATSVAY korábbi pozsonyi kérését végérvényesen elutasították.⁴

Pedig SZATSVAY nem is kért semmiféle külön engedélyt a bécsi Magyar Kurir megindítására. HERMOLAUS kapucinus, mikor 1787 május 24-én egyházellenes közlései miatt megtiltását kérte a királytól, erre is hivatkozott.⁵ A magyar kancellária a cseh-osztrák kancelláriához fordult június 18-án felvilágosításért, de JÓZSEF közvet-

¹ Helyt. 53978. 146. Rev. libr. No 1.

² Kanc. 14674.

³ «minthogy minden nap nem abrakolhattam... megígért utamban tsak azért mulattam... A jó Paripa is megbotlik, tudjátok» stb. A szám a SZÉCHENYI-könyvtárban is, a RÁDAY-könyvtárban is megvan.

⁴ Kanc. 1787. 19. sz. V. ö. FERENCZY, i, m.

⁵ Kanc. 1787. 7037. sz.

lenül is tudott az ügyről s július 12-én felszólította PÁLFFYt, hogy a jelentést neki küldje meg, mert maga akar intézkedni.¹ Az osztrák kancellár, KOLLOWRATH július 28-án értesítette PÁLFFYt a rendőri vizsgálat eredményéről: SZATSVAY külön engedélyt nem kért, de az előfizetési felhívást december 1-én bemutatta SZEKERES cenzornak s azóta is minden számot cenzori engedéllyel adott ki. A siketnémáknál nyomatja a lapot évi 700 forintért; 370 előfizetője van eddig s a 10 forintnyi díjból 4—4 forintot a kincstár és a posta kap. Az első hirdetés imprimatur-a nincs meg már a nyomdában, mert a Pozsonyba távozott UNGI Pál corrector magával vitte.² E jelentés alapján PÁLFFY javaslatára JÓZSEF a magyar kancelláriára bízta az újság további ellenőrzését, a multa vonatkozólag pedig megelégedett annak elrendelésével, hogy vizsgálják meg, nem mulasztotta-e el SZATSVAY mégis egyes esetekben a cenzura elé való terjesztést.³ Ezzel hallgatólag megadták SZATSVAYnak az engedélyt a lap további kiadására.

2.

A Magyar Merkur. Dayka és Földi elfelejtett verse.

A Magyar Kurir megindulásával a magyar újságírás szülővárosában megbukott. Pozsony akkor már amúgy is elveszítette központi jelentőségét, minthogy a kormány székek 1784-ben Budára költöztek. Érdekes megfigyelni, miként szűnt meg Pozsony vezetőszerepe a röpiratok nyomtatási helyei közt ugyanakkor, mikor a szabadabb szellemű könyvvizsgálat is megkönnyítette a napirenden levő politikai problémáktól fokozott érdeklődés kielégítését. 1780-ban a királynőről szóló emlékezések, ódák és beszédek közül legtöbb Pozsonyban jelent meg, Pesten vagy Budán BALLAGI Géza jegyzéke⁴ szerint egy sem. Politikai vonatkozású nyomtatványok sorozatosan csak 1784 után jelennek meg az új fővárosban s az

¹ Kanc. 1787. 8595. sz.

² Kanc. 1787. 4352. sz.

³ Kanc. 1787. 10137.

⁴ A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Ap. 1888.

évtized végére az arány csaknem teljesen megfordul. Gyorsította ezt a változást az is, hogy a helytartótanáccsal a magyarországi könyvvizsgáló központ is Budára került. Ily körülmények közt, még ha nem is lett volna alapja, érthető PATZKÓ félelme, hogy TALLYAI Budán akar új lapot indítani. Mikor aztán SZATSVAY hírlapja a monarchia fővárosából végleg legyőzte a Hirmondót, PATZKÓ Pesten próbálta folytatni, de az új lap az addigra már országszerte ismert, elevenen szerkesztett és ügyesen terjesztett Kurirral szemben alig jutott szóhoz és előfizetőhöz. 1788 október 8-án szűnt meg a Magyar Hirmondó s ugyanezen a napon jelent meg Pesten a Magyar Mercurius. Pozsony megye alispánja október 11-én jelentette a helytartótanácsnak és a kancelláriának, hogy a Magyar Hirmondónak megküldött 80. száma után Pozsonyban nem jelenik meg többé, hanem *A Magyar Mercurius* címen Pesten folytatódik.¹ A helytartótanács tudomásul vévén a változást, a maga részéről is jelentette minden megjegyzés nélkül Bécsbe. Az október 21-én kelt jegyzőkönyv fogalmazványában azonban eredetileg a következő jellemző megokolás is benne volt: «vorzüglich aus der Rücksicht, dass hier in Absicht auf die richtigere und dem Zweck der Zeitungen angemessene Auswahl der Nachrichten sowohl, als die anständigere Schreibart eine wesentliche Abänderung erlangt werden würde».²

Az új fővárosban a kormányiszékek áthelyezése után szükségképpen következett be a nyomdaipar fellendülése is. A legkiválóbb pozsonyi, nagyszombati, sőt bécsi könyvnyomtatók is igyekeztek itt megtelepedni vagy legalább fiókot nyitni. A legrégebb pesti nyomdának, az EITZENBERGER-nyomdának átvételével és fejlesztésével már 1785-ben próbálkozott a nagyszombati LETTNER Godofréd József. Ezt a nyomdát vette meg 1788-ban PATZKÓ s fia vezetésére bízta. A cég ismeretlensége is útjában lehetett az ugyanazon évben áthozott újság terjedésének. A Hirmondó folytatásaként helyette küldték az előfizetőknek az év végéig, valószínűleg arra is gondolva, hogy így az új előfizetés idejéig már ismeretes lesz a lap. A következő évben Magyar Merkur lett a címe, de csak egy évig folyt

¹ Helyt. 90057. Kanc. 14316. sz.

² Helyt. 41772. sz.

tovább s a december 30-án megjelent 100. levéllel megszűnt. Úgy látszik, a terjesztést nem is tudták az új központból megfelelő módon szervezni. Az irodalom iránt érdeklődők is alig szereztek róla az ország távolabbi részeiben tudomást. Mikor a patakiak SZATSVAY Magyar Músájának Sárospatakról keltezett levelét akarták megcáfolni, már 1789 februárjában, előbb PÉCZELIhez kellett fordulniuk felvilágosításért: «Nem tudjuk — írják — PACZKÓ úr honnan jártattya most azon Hírmondót (mivel hozzánk nem jár), Pestről-e vagy Pozsonból? s ha Pestről, kihez kell adresálni; ... körülöttünk nem is tudunk senkit kihez járna; Pestről venni tudósítást talán még több időbe kerülne.»¹ Az előfizetés olcsóbb volt, mint Pozsonyban: helyben átvéve 2 frt. 30 kr.-ba, vidékre 4 frt. 30 kr.-ba került a lap,² mégis nagyon kevesen járatták s így PATZKÓ a 98. számban bejelentette, hogy nem nyit új előfizetést a következő évre, «mert ezen esztendőnek végével a Magyar Merkur is meg fog szűnni.»

A XVIII. századnak ezt az egyetlen magyarnyelvű budapesti újságját állítólag SZABÓ Márton, az utolsó pozsonyi szerkesztő írta 1789 március 8-án bekövetkezett haláláig. Így mondta SZINNYEI már 1880-ban a Figyelő 8. kötetébe RÁT Mátyásról írt cikkében, s azóta mindenki így emlegeti. A SZINNYEITŐL³ említett forrásban azonban ennek nincs nyoma. Az 1789 március 28-án megjelent Magyar Kurir csak annyit mond: «meg-hólt Pozsonyban (!) Nemes SZABÓ Márton Úr, ki 3-mad ideje (!) a' Pozsonyi Magyar Hirmondót írja vala. Ez a nevezetesebb elmebéli tehetségű ifjak közzül egy vala». Ez a híradás épen nem teszi valószínűvé, hogy SZABÓ Márton folytatta volna Pesten is a lap írását. KARACS Teréztől azt hallotta SZINNYEI, hogy utoljára TÖRÖK István váci református lelkész írta. Maga a lap semmit sem árul el írójáról. A tudósításokat és előfizetési felhívásokat csak PATZKÓ Ferenc írta alá, tehát ellentétben SZATSVAY lapjával, ezt is egészen a nyomtató tartotta kezében. Beszűntése, szerkesztésmódja általában olyan volt, mint a Hírmondóé. Elég hamar közölte a legújabb politikai és harctéri eseményeket,

¹ Közölte TAKÁTS Sándor, Figyelő 22. kötet 282. l.

² L. Magyar Merkur, 1789. 49. sz.

³ Magyar Írók Élete. XIII. k. 249. hasáb.

levelezői közt volt a harctérről LACKOVICS kapitány is. Hazai hírt elég keveset hozott, a helyi hírek rovatában meg legtöbbször csak a városban keringő adomák szerepeltek. Ilyenek a hírek közt elszórva s a lap végén is elég gyakran jelentek meg, sőt arra is volt eset, hogy írójuk az érdekes esemény elbeszélésében egyszerre versekbe ment át. (1788. 7. sz.) Eleinte a lap élén is álltak néhány soros magyar rigmusok, még előbb aktuális latin idézetek is.

Bármily szegényes volt többnyire a Magyar Merkur tartalma, mégis igazságtalan az az állítás, hogy «egyhangú tábori bulletin-eknél» «egyéb érdeme nem is volt». ¹ Senkisémet nézte még át figyelmesen ennek az újságnak számait, noha kezdettől végig megvannak — részben a SZÉCHENYI-, részben a RÁDAY-könyvtárban. Így történt, hogy mindeddig nem vettek tudomást DAYKA Gábornak és FÖLD Jánosnak egy-egy itt megjelent verséről sem. DAYKÁTÓL az 1789 február 25-én megjelent 15. szám hozta a következő ódát:

Háladatos Versek, a Méltos. Gen. F. M. L. Gróf Wartensleben Urnak, midőn a II. Pesti Nevendék-Papságtól jádztottatott Magyar Vég-játék' nézésére meg-jeleni méltóztatott.

Kedvesbb ajándék már nem adathatott
Nékünk az Égből, halhatatlan Vitéz!
Mint, hogy — Magyar játékot ízvén —
Meg-jelenél kegyesen közöttünk.
Láthattad, a' melly víg öröm el-telé
Egészen artzánk', merre körös körül
Állván, beléptedet követtük
Mind helyedig nevető szemekkel.
Ó hát ha szívünk' rejteke látható
Lett volna! — gyakran fel-fel-emelkedő
Mellyünkben olvassd érezésink'
Mellyeket itt le-nem-írhat a' száj — —
Jádtzó helyünknek Dísze! mivel lehet
Hálálni vissza meg-jelenésedet?
A' vett ditsősséget miképpen
Fogja tserélni-fel a Nevendék? —
Tekintetedtől újra fel-ébredett
Kedvünk, Hazánknak nyelvit elébb-viszi.
'S látván Magyar Muzsák' betségét, már
Többekre is törekedni készül.

¹ FERENCZY, i. m. 55. l.

Majd, hogyha Pópénk leszen, ha Sekszperünk
 Egygyszer tanuló Pap Magyarink között,
 Reád fog emlékezni, 's verset
 Majd egvedül Te neked köszönni. —

U. D. G.

DAYKÁnak e költeményét eddig sehol sem említették s versei négy teljesnek szánt kiadása közül egy sem közölte. A felől semmi kétség nem lehet, hogy U. D. G., aki 1789-ben a pesti növendékpapok színielőadásán megjelenő előkelő vendéget üdvözölte, Újhelyi DAYKA Gábor volt. A JÓZSEFTől az egyetem mellé rendelt s a zágrábi és egri papnevelőket magába olvasztó központi szemináriumnak mindjárt 1787 őszétől felosztatásáig, 1790 őszéig növendéke¹ s ifjúsága nyelvművelő mozgalmának vezére volt. A felvilágosodást és nyelvművelést szolgáló önképző törekvéseiben az intézet vezetőitől is támogatott növendékpapság² s az ismeretlen pesti újságíró közt szoros kapcsolatnak kellett lennie. DAYKÁN kívül is több theologustól közölt az újság verset, még a legutolsó számban is — már 1790 januári kelettel — a győzelmeket ünneplő Pestről. Különösen feltűnő az, hogy a 91. szám három latin distichont minden aláírás nélkül a következő híradással közölt: «Utolsó szomorú tiszteletünk alkalmatosságával tegnapi napon el temettetett társunknak HLAVÁTS Ágoston nevendék Papnak ezen Epitaphiumot tettük keresztyére». Kérdés, a papnövendékek vagy az újságíró beszél-e itt társáról.

Az április 15-i 29. számban jelent meg D. F. J., azaz Dr. FÖLDI János szatmári híradása és verse a szokatlanul hideg áprilisról:

Szattmár 1789. I. April. Krónikára méltó ez az idő-mivolta, melly most jár. A' múlt esztendőben November közepében bé-fogott Tél, ezen esztendőnek két első hónapjaiban Januariusban és Februariusban, nálunk minémű időkel jelentgette magát, azt közelebb való levelemben kevés szóval megírtam vala. Martiusban nálunk hat napokon volt hó esés. Kilentz napokon esső, hat napokon tiszta napfény, de az is többnyire széllel, a többi borongós, homályos, essés nélkül való hideg idő volt. A vége még rosszabb volt Martiusnak mint az eleje. Április első napja is hideg hóval köszönte-be. Ez engemet minémű elmélkedésre ragadott, imhol másoknak jó érzékenyítésére közönségre botsátom:

¹ V. ö. BALOGH Árpád Anyos: Újhelyi Dayka Gábor. Kassa. 1913.

² V. ö. Mindenés Gyűjtemény. IV. negyed. 86—90. l.

Itt van Szent György' hava, még jó idő sem volt,
 Midőn néha napján már a Patsirta szállt.
 Nem látok gólyákat, fetsző fetskéekkel,
 Nem friss pillangókat, tavasz-férgetskéekkel.
 Tsak hó, hideg eső járja vidékünket,
 Sár áztatja, 's árvíz borítja földünket.
 Borongó Napunknak fénye ritkán derül,
 Többnyire bús felhők ködjeiben kerül.
 Ha vidám ortzáját néha ki-mutatja,
 Mord szelét ekkor is szomorún zúgatja.
 Sínlik élő-fáink gyászos napjaikat,
 Búban hajtogatják őszve galyjaikat.
 Távolságból, távol virágzások
 Minden fű-szállatskák restellik bűvészek'.
 Oh talán ki-mozdult egünk tengelyéből,
 'S így a mi Földünk is változott helyéből!
 A Nap tőlünk délre, mi éjszakra térvén,
 Sínlünk illy végetlen hosszas telet érvén,
 Vagy tám nem nézheti sok véres tsatáját
 Földünknek; ez okon rejti-el ortzáját.
 Az Ég is akadályt kívánván szeredni
 Kész hóval, árvízzel földünket fedezni.
 Irgalmas Ur Isten, ne verd világotat!
 Ne büntesd szer felett Te alkotmányodat.
 Te, ki meg-ígérted, hogy míg az idő jár,
Meg nem szűnnek lenni Ősz, Tél, Tavasz és Nyár. Mos. 8 : 22.
 Te nem fordíthatz e az idők járásán?
 Vagy gyönyörködnél e Világod tsapásán?
 Miért zavarná fel rendét a természet
 Rendes törvényiben származván enyészet?
 Te, kinek kezében vagy a Nap' féki,
Fel nem kél, ki nem sűt, ha parantsolsz néki. Jób 9 : 7.
 Te mehetsz egyedül a Hó tárházába,
És a Jég-esőnek Te látsz kints-tárjába. Jób 38 : 22.
 Te tartod azokat a Föld veszéllýere,
Te az útközöteket, 's hadak idejére. » — 23.
 Az árvíznek folyó helyét Te osztod-ki,
És a zúgó zápor úlját Te szabad-ki. » — 25.
 Szánd meg boldogtalan teremtéseiteket!
 Derítsd már tavaszra borúlt egeidet!
 Mi, a'kiket úgy is sok más tsapásod jár,
 Ne ostoroztassunk az idővel is már.
 Imé régen súlytolsz drágasággal, haddal,
 Oh fordítsd-el rólunk ezt is hatalmaddal!
 Szüntesd a sok essőt, havat és árvizet,
 Melly majd a várandó termésnek bé-fizet.

Úzzed a hideget, adj szép ki-keletet,
Éleszd meleggeddel a nagy Természetet!

D. F. J.

FÖLDI 1784-ben került halasi tanítóskodás után az egyetem orvosi karára, 1788 november 21-én lett doktor s 1789 január 15. óta volt Szatmár városának orvosa.¹ Innen küldött téli verse az ő költeményeinek kiadásából² szintén kimaradt. Bevezető szavaiból is világos, hogy a Magyar Merkur írójával állandóan levelezett s így természetesen már Pesten jó viszonyban kellett vele lennie.

A fővárosban tanuló ifjú íróknak tehát a Magyar Merkur alkalmat adott költeményeik közzétételére. A nyelvművelő törekvéseknek egyébként is lelkes szószólójuk volt, habár nagyobb hozzáértést nem mutat s kevés tere is volt irodalmi célokra. A magyar színészet megteremtésének fontosságát PÉCZELI felszólalása előtt egy évvel a magyar sajtóban elsőül hangoztatta. Ily felszólalásai a magyar színjátszás történetében eddig ismeretlen alkalmakhoz fűződnek. A fővárosi német színészek, kik új közönségüket, a magyar hivatali intelligenciát, már 1784-ben magyar előadással is próbálták magukhoz édesgetni,³ magyarvonatkozású darabokat tüntetően kezdtek magyar szereprészekkel játszani. A Magyar Mercurius 1788 november 22-i 14. száma lelkes tudósítást közölt egy ily előadásról: *Hattyú Ilona* címen BROCKMANN grázi születésű bécsi színésznek *Die Wittve von Kecskemét* című darabját⁴ adták. «Tsinos magyar öltözetekkel, a Magyar szóknak helyessen ejtésével és víg játékokkal annyira gyönyörködtették a nézőket, hogy eleitől fogva egész végig nagy tapsolás volt» — írja az újság a darab mesésjének ismertetése után s ezt az alkalmat használja fel az újság először buzdításra, bár

¹ V. ö. MIXICH Lajos: *Földi János*. Bp. 1905.

² MIXICH: *F. J. költeményei*. Bp. 1910. (Régi Magyar Könyvtár 28. sz.)

³ V. ö. BAYER: Az első magyaryelvű színelőadás a fővárosban és gróf Valtron. (Irodalomtört. Közl. 1903.) — HEPFNER Antal: Az első pesti magyar előadáshoz. (Egy. Phil. Közlöny, 1910.)

⁴ E Bécsben évtizedeken át népszerű darab első pest-budai előadásaként eddig az 1792. aug. 15-i szerepelt. (L. KÁDÁR Jolán, Német Phil. Dolg. 12., 131. l.) WURZBACH (Biogr. Lex. II. 154.) 1791-es évszámmal jelzi, de megjelenése előtt régen játszhatták már.

«Valahára már mi Magyar Hazánkban szintűgy, valamint más pallérozott Nemzeteknél, mese-játékok jádszatnának» saját nyelvünkön, mert mindenütt ez gyarapítja a nyelvet. Ugyane törekvés szolgálatában adta ki DAYKA versét a buzgó papnövendékeknek szintén teljesen ismeretlen előadásáról, mely a magyarság részéről magyarnyelvű színelőadásnak az eddigi adatok szerint harmadik¹ kísérlete volt a fővárosban.

3.

Az Ephemerides politico-literariae s a magyar nyelv művelő és irodalmi mozgalmak.

A szent korona hazahozatala s az országgyűlésnek — a török uralom óta először — Budára történt összehívása az 1790. év nemzeti felbuzdulását az új főváros életében különösen nagy jelentőségűvé tette. A meginduló nagy mozgalmasság latinnyelvű hírlapot hívott életre, de ez a latinnyelvű újság a magyarság harcosa volt, s a nyelv művelő törekvéseknek is minden erejével szolgálatba állott. Latinnyelvűségének oka alapítójának e nyelvben való nagy jártassága. Ő is, utóda is azok közé tartozott, akik össze tudták egyeztetni a két nyelv lelkes megbecsülését. A magyar tudás dicsőségének tartják, hogy ők tartják fenn Európában a latin újságírást, de a magyar nyelv művelés propagálásában nem maradtak egyik magyar hírlap mögött sem. Abban felettük is álltak, hogy a kritika művelését programjukba vették. XVIII. századi hírlap, mely nem üzleti, hanem irodalmi vállalatnak indult s címében és tartalmában egyaránt egyenlő teret szánt a politika mellett az irodalom ügyének, mint irodalomtörténeti forrás is nagyobb érték, semhogy megérdemelné azt a mellőzést, melyben

¹ 1784-ben ifj. RÁDAY Gedeon kezdeményezésére állt össze a Magyar Játzók Társasága s 1785-ben előadta VOLTAIRE *Mahometjét* ZECHENTER fordításában (L. BACSÁNYI lev. JANKOVICHHOZ 1847 szept. 18. Az akadémiai kézírattár magyar irodalmi levelei közt.), de aztán — KAZINCZY szerint BACSÁNYI miatt (Lev. II. k. 120. l.) — megakadt az ügy. Ugyancsak 1785-ből SIMAI *Mesterséges Ravaszágának* pesti és budai előadását említi a Hadi Történetek 1791-ben (IV. 662. l.); valószínűleg ugyanezek emlékéét őrzik az évjelzés nélkül szept. 12. és 14. kelettel fennmaradt színlapok, de az igazgatók megjelöléséből valószínű, hogy a Hadi Történetek 1787 helyett ír 1785-öt. (V. ö. BAYER, *A nemzeti júlétészin története*. I. 82—3. l.)

eddig része volt. Tartalmából a legújabb időig¹ csak SPIELBERGnek a játékszínért való felszólalását ismerték, azt sem magából a lapból, hanem a Honművészen (1837.) megjelent fordításából. Épen ezért SPIELBERG alapításának szokták tekinteni a lapot, noha ő maga is többször hivatkozik vidékre áthelyezett antecessorára. Több tévedésre is alkalmat adott már a budai latin újság ismeretlensége. VÁCZY pl. KAZINCZY László 1790. 22-dik Junii kelt levelének egy pontjához azt a jegyzetet fűzte: «Amit K. L. a budai Újság balga híreiről ír: minden utánjárásunk mellett is homályban vagyunk kénytelenek hagyni. Budán e tájban csak a Magyar Merkurius jelent meg, de ez évfolyamához nem juthattam sehol». Az 1789-ben megszünt Magyar Merkur Pesten jelent meg, budai újság néven az *Ephemeridest*, később (1798—) az *Ofner Zeitungot* idézték. KAZINCZY L. nem is a budai újság balga híreiről beszél e helyen, hanem loyális katona létére azon panaszkodik: «törvények, mellyeket a kutya is megugatna, ... hirdettetnek itt és az egész világon föllettek. Hogy a' Német plundra akasztófán fityegett és több e féléket az egész világ hiszi. Kérdés — nem volna é jó, ha egy hathatós declaratiója által a Budai Ujság írónak az ilyen balgatag, de mind azon által egész Nemzet Betsületét gonoszán rontó híreknek vége vetődne?»

E lapot TERTINA Mihály indította meg 1790 áprilisában *Ephemerides politicae et litterariae pro regnis et provinciis sacrae coronae Hungariae* címen, de az egyes számok fejlécén rövidség okából *Ephemerides Budenses* állott mindaddig, míg a második szerkesztő Pestre nem költözött; 1791 második felében *Ephemerides Politico Litterariae* lett a címe.² TERTINA 1790 elején még theologus volt³

¹ Újabban Gárdonyi szolt róla általánosságban (Ktári Szemle, 1917. 2. sz.), ECKHARDT ismertette forradalmi vonatkozású cikkeit (A francia forradalom eszméi Magyarországon. 1924. 109—10. l.), KORNIS Gyula pedig (A magyar művelődés eszménye. I.) néhány tanügyi hírére hivatkozott.

² Az 1790-i évfolyam a budapesti egyetemi könyvtárban az októbertől decemberig megjelent számok kivételével van meg, ez utóbbiak csak az akadémiai könyvtárban. Az 1791. évi folyam a SZÉCHENYI-könyvtárban, az egyetemi és akadémiai könyvtárban egyaránt megvan, az 1792. évi a SZÉCHENYI-könyvtárban és az egyetemi könyvtárban.

³ Ekkor adta ki BAJTAY Antalnak a királyi palota alapközetételénél (1749) mondott híres beszédét.

s a központi seminarium felvilágosodott szellemének s a Magyar Merkurban való részvétel emlékének is hatása lehetett törekvéseire. Lapja megindításakor Budán, később Kassán, Miskolcon, Nagyváradon volt tanár, kora leghíresebb latinistáinak és polyhistorainak egyike; tagja lett a göttingai és erlangeni tudós társaságnak, a jénai Societas Latinának és mineralogiai társaságnak, a brockhauseni természet-tudományi társaságnak, az Academia Volscorum Veliterni-nek.¹ RÉVAI is igen jó véleménnyel volt felőle: 1790-ben latin elegiát írt hozzá, 1794-ben pedig azt írta neki: «te egyedüli vagy azon a vidéken, kire támaszkodik a szépízlés üdve». RÉVAI viszont TERTINA buzdította latin versei kiadására.² Mikor FÁBA költeményeit kiadta, VIRÁG Benedek is magasztaló verset írt hozzá. TERTINA igen sokat áldozott is irodalmi célokra, noha szegény ember volt. Utóbb elvesztette józan belátását, minden módon igyekezett pénzhez jutni. Egy botrányos esete után állásától is megfosztották, mire nem-sokára meghalt. (1808.)

TERTINA egyedül írta lapját; ezzel menti a 20. számban kése-delmes levelezését. A politikai részt fontossá teszi az a törekvése, hogy elsősorban hazai híreket közöljön.³ Az országgyűlés esemé-nyeinek ismertetését eleinte meggátolta a cenzura. A magyar-országiakkal, legelől a fővárosiakkal kezdődő politikai hírek után — az eredeti terv szerint azokkal egyenlő terjedelemben — következtek az irodalmi és tanügyi hírek Litteraria címen. Néha azonban a poli-
tikai események torlódása kiszorította az irodalmi részt, máskor az ígért négy levélhez még négyet adott, hogy helyet szoríthasson neki. Arra is volt eset, hogy az irodalmi rész a lap felénél jóval több volt, s a lap terjedelme hosszabb időre nyolc levélben állan-dósult. A irodalmi rovat jórészt tanügyi és könyvészeti hírekből állt. Az irodalmi élet minden jelenségéről, a könyvpiac minden eseményéről tájékoztatni akarta a közönséget s résztvenni ezzel is

¹ Legtöbb kitüntetését SCHEDIUS Zeitschriftje említi. SCHEDIUS (I. 112.) tudta róla azt is, hogy «részt vett» egy ideig az Ephemerides szerkesztésében. Ezt az adatot SZINNYEI is ismerte. (Vasárnapi Újság. 1862. 392. l.)

² CSAPLÁR, Figyelő, VIII. kötet.

³ V. ö. a 6. számban: «... nihil... de exteris addere poteramus, cum praevis significaverimus, nos domestica alienis semper praehabituos.»

az irodalom terjesztésében. Alkalmi iratokat csoportosan sorolt fel: a 3. számban a korona visszatértét, a 19. számban a LAUDON győzelmét ünneplő verseket, a 29—31. számokban a közjogi kérdésekkel foglalkozó iratokat. Nagy lelkesedéssel jelezte a magyar nyelv térfoglalásának lépéseit: a magyarnyelvű tanítás elrendelését az alsófokú iskolákban, majd az orvosi karon — az ezért folyó harcban már előbb RÁTZ Sámuel mellé állt —,¹ továbbá az országgyűlésnek irodalmi és nyelvi érdekű határozatait. Kritikái közül legérdekesebb GÖBÖL Gáspár DURAND-fordításának (*Az első embernek elesése*. Pest. Trattner.) megbeszélése a 19. számban. Érinti a fölöslegesen szórul-szóra fordítást ígérő GÖBÖL túlságos szabadságát, de súlyosabb hibának minősíti az idegen szavak halmozását, a nemzeti nyelv geniusával (*genius linguae patriae*) ellenkező és a ritmust széttördeelő hyperbatonokat, melyekkel az ellen a fontos törvény ellen is vét, hogy a ritmusnak a nyelv szellemét és az értelem teljességét szolgálnia kell. Helyes érzéssel kifogásolja TERTINA a ragrímekeket stb. A KAZINCZY-féle típusba tartozó kritika írója széleskörű műveltségéről tanuskodik. Megemlíti annak különös voltát, hogy GÖBÖL többre becsüli a vallásos epikában DURANDOT TASSÓNÁL, mintájánál, sőt MILTONNÁL is. Ezzel kapcsolatban kifogásolja Baróti SZABÓ *Elveszett paradicsom*-ának megtévesztő címét s felszólítja GÖBÖLT, fordítsa le magát MILTONT, de angoltól, nehogy róla is azt mondják a jénai tudósok (t. i. az Allgemeine Literaturzeitungban), amit PÉCZELI YOUNG-fordításáról. SZABÓ Dávidtól viszont MASENIUST, MILTON mintáját szeretné látni magyarul. Ily rövid felszólítások és intések többször vannak lapjában; mutatják, hogy irányító szerepet is szánt neki. Híreken és ismertetéseken kívül néha verset vagy tárcaszerű cikket is hozott a Literaria rovat. Különösen érdekes a huszadik szám. Ebből kiderül, hogy TERTINA valami akadémiai terv érdekében MARTINOVICS ösztönzésére² levelezett. Egy magyar fizikustól Szegedről érkezett választ ad ki lapjában. Az író örömmel fogadja a tervet s a tudományok gyarapí-

¹ 2. és 14. sz.

² MARTINOVICS Ignác — ha róla van szó — csak 1791-ben jött haza Lembergől; az akadémiai eszme történetében tudommal ismeretlen.

tására kész megtenni, amire képes, a Magyar Tudós Társaság kiadványának (*Acta Eruditae Societatis Hungaricae*) rendelkezésére bocsátja az aerostatikai gömbökkel végzett kísérleteinek és egyéb találmányainak ismertetését akár latinul, akár magyarul.¹

A magyar játékszínért való lelkes harcot is már Tertina megkezdte. Az 1790 okt. 25-i dátummal megjelent 58. számba még beszorította a magyar színészek aznapi bemutakozó előadásának üdvözlését és ismertetését. Megemlíti ifj. Ráday Gedeon (!) és Kazinczy fáradozását a társulat létrehozása körül, szól Simairól is, de még a nógrádi cigányzenekar közreműködésének elismeréséről sem feledkezik meg. Az egész hazában visszhangoztatni akarja a jelenlevők szünetlen tapsal kifejezett ujjongását a magyar színjátszás kezdetén. Végül a hazai tudósokhoz fordul munkára lelkesítő szavakkal s a maga titkos drámaíró voltáról tesz vallomást.² A nemzeti felbuzdulás s az új kor első budai koronázása idején ő is Mátyás választásáról és koronázásáról írt drámát, mint a következő koronázáskor Szentjóni Szabó.

✧ TERTINA október végén történt áthelyezése után hadusfalvi SPIELBERG Pál ügyvéd vette át a lap szerkesztését. Nov. 16-án kelt az előfizetési felhívás az *Ephemerides Budenses politicae et literariae* következő évfolyamára. SPIELBERG is az anonyim vezetést tartja helyesnek s azzal sem törődik, hogy VAJKOVICS ebből azt következteti, hogy bizonyára nem katolikus; ő is csak a játékszínre vonatkozó intelmei kibocsátásakor lép elő inkognitójából az ügy érdekében, nehogy valaki azt higgye, hogy a felszólítás írójának személyes

¹ Gyanítható, hogy a levélfíró SZABLIK István, a kiváló piarista feltaláló, ki nálunk az első léggömbökkel kísérletezett (1783) s 1784—1790. a szegedi gimnázium igazgatója volt.

² «*Auditis ergo, non dubito, liquidissima perfusi voluptate Patriae Eruditi, non irritas in polituram Patrii sermonis eoque concinnanda Dramata esse vestras curas et vigilias. Eja! ergo porro quoque agite, ut quod felicibus auspiciis coeptum est, iunctis viribus et conatibus continuatur. Non deerunt Spectatores: non deerunt Actores: non deerunt Patroni, dummodo nos non desimus. Ita vos patriae honoris gloriaeque cupidus obtestatur, is qui Electionem, Coronationemque Mathiae Coruini Regis Hungariae abs se in laetificum Drama redactam in Manuscriptis schedis adseruat harum Ephemeridum Auctor MICHAEL TERTINA.*»
Ez az egyetlen cikk, mely alá odaírta a nevét.

érdeke a magyar nyelv előnyomulása. Többször említi, hogy csak az országgyűlés miatt beállott törvénykezési szünet adott neki otiumot arra, hogy a lapot átvegye és folytassa. Az átvétel módjával a cenzura nem volt megelégedve, s a helytartótanács 1791 március 4-én elrendelte a lap további megjelenésének megakadályozását. SPIELENBERG hivatkozott arra, hogy ő csak TERTINÁT helyettesíti, kinek a helytartótanács már 1790 március 2-án megadta az engedélyt, de a polgári cenzor távollétében ő is felhatalmazást kapott a katonai cenzurától a lap folytatására; erre feloldották a tilalom alól.¹

A kitűnő prókátor-szerkesztő alatt a lap iránya nem változott, mégis észrevehető tartalomban és stílusban bizonyos különbség. Programjában statisztikai adatok közzétételét ígéri s ilyenek beküldésére buzdít, hogy lapja pótolhassa egyelőre az országos statisztikát, melynek megalkotását a legsürgősebb feladatnak tartja. Gyakorlati érdeke mutatkozik abban, hogy megpróbálja lapja fenn tartását hirdetésekkel biztosítani. Az 1791. 44. számhoz csatolt hirdetésben külön mellékletként kiadandó magyar-német hirdetőújság tervét közli. Ezzel újabb irodalmi vállalkozást is alapított volna, mert hirdetésekben, árjegyzékekben kívül lettek volna benne adomák és egyéb apróságok, «*quorum enarrationem dignitas latini sermonis non ferret*». Kortörténeti érdekű egyébként is az a saját: ágos gondolkodás, melyben latinságára büszke gőg s a magyar nyelvért való lelkes harci készség egyesül. Világmissziót tulajdonít lapja latin nyelvűségének: hiszen a régi latin lapok, melyek számát mindössze alig lehetne hétre tenni, mind elhallgattak, s egyedül övé a dicsőség, hogy latin nyelven hírlapot szerkeszt; olvassák is az egész világon. Büszkén emlegeti magyargyalázó cikkekkel szemben is, hogy mégis csak a magyar kapja az ősi latin nyelven a híreket. Époly lelkesen csüggött az alkotmánnyal összenőtt latin nyelven, mint ahogyan meg volt győződve róla, hogy a magyar nyelv kiművelése a felvilágosodásnak érdeke; mindkettő együtt, most már egymással legkevésbé sem ellentétben, még erősebben szívéhez nőtt sok magyar-

¹ V. ö. GÁRDONYI, Könyvtári Szemle, 1917. 2. füzet.

nak az erőszakos germanizálás épen elmúlt korában. Már akkor is ellenmondást láttak a latin újság léte és a szerkesztő törekvései közt; egy levelezője csodálkozik, hogy a magyar nyelvért apostolkodik, noha ezzel saját lapja létjogosultságát és értékét tünteti föl kétesnek. (1791. I. 27. sz.) Maga SPIELBERG is látja a kettősséget, s azért is fedi föl kilétét, hogy mindenki lássa: ő, aki ügyvéd s írásaiban a latin nyelvet műveli, nem várhat hasznot a magyar nyelv ügyének propagálásából.

A második évfolyam elején, összefoglalván az elmúlt év eseményeit, a nemzeti irodalom szempontjából korszakos jelentőségűnek nyilvánítja az utolsó két évtizedet. A GYÖNGYÖSI-féle versnemmel szemben BESSENYEIVEL és KAZINCZYVAL azonos véleményen van: monotoniáján kívül a gyakran frivol szószaporítást tartja természetéből folyó főhibájának. Megállapítja, mikép segítettek egyesek ezen az egyhangúságon s mikép fordult más irányba először RÁJNIS és SZABÓ figyelme.¹ Kettejük vitájával részletesen foglalkozik s óhajtja, hogy a nagynehezen helyreállott béke állandó legyen. Az irodalmi fejlődés világos áttekintése KAZINCZY hatására mutat a derék ügyvéd műveltségében: SPIELBERG Kassáról jött Budára s KAZINCZYVAL később is jóviszonyban volt; Kassáról közölte a legtöbb irodalmi vonatkozású levelet is. De ha erős nyoma volt is műveltségében és hajlamában KAZINCZY hatásának, ízlése s a közvetlenül sürgős feladatok felfogása sokban egészen ellenkező irányú volt nála, s feltűnő módon közeledett a KÁRMÁNTÓL néhány évvel utóbb hirdetett elvekhez. Újévi szemléjében épen a deákos versírókkal kapcsolatban mondja — sok tekintetben naiv módon: bárcsak eredeti költői munkák alkotására fordítanák e tehetséges, ékesen szóló és könnyed eleganciával verselő költőink azt az időt, melyet metrikus fordításokra pazarolnak; azt a keveset pedig, mikor hiányzik az ihlet, használnák prózai fordításokra, hiszen a metrikus fordítás annyira

¹ Reformjuknak a legnagyobb jelentőséget tulajdonítja, követők nagy számában bizva gúnyosan szól a maradi ellenpártnak, a *gót ízlés* képviselőinek hiú törekvéseiről, melyek érdekében amazokat veszedelmes újtókként üldözik. Érdekes, hogy a rímelőket, kiken csak a hagyományos versek híveit értheti még, olyanoknak mondja, kik «gothicorum rhythmorum gustum propugnant.»

sem adhatja vissza az eredetinek sajátosságait, mint a prózai. Fordítani csak azt érdemes, ami tartalmánál fogva érdemi meg. Kár a különféle metrumok eltanulásával törődni e kiváló költőknek; mélyebb esztetikai tanulmányok a Parnassus csúcsára emelhetik őket. Egy évtizeddel azelőtt RÁT Mátyás emelte fel szavát a fordítások elszaporodása ellen, nyelvünk épségét féltvén tőlük. (Magyar Hírmondó, 1781. 184. l.) SPIELENBERG épen a deákosokkal kapcsolatban hivatkozik a *Magyar Hírmondó*ban lefolyt tollcsatára; tehát ismerte RÁT felfogását. Sokkal jellemzőbb az, amit az ETELKA második kiadásának megjelenésekor mond (47. sz.). Az eredeti magyar nyelvű regényirodalmat a hölgyközönségért tartja különösen fontosnak: eredetiség és nőkre ható irodalom kettős követelésében érdekes módon találkozott ifjú ügyvéd társával, KÁRMÁNNAL, ki akkortájt tért haza s kivel RÁDAYNÁL s a színházban egyaránt érintkeznie kellett. KÁRMÁN programja a nyelvművelés terén általában azonos az övével. SPIELENBERG örömmel üdvözlí mindazt, ami a magyar nyelv jogainak biztosítását, terjesztését és fejlesztését előmozdítja, de a nyelvújítás túlzásai ellen ő is óvást emel, nemcsak — mint eleinte KAZINCZY — a szóújítás ellen, hanem még inkább azok ellen, kik csinosítás ürügyével idegen syntaxis és idiotismusok átvételével rontják a nyelvet. Félő, hogy így egészen idegen nyelv jő létre, mert akik azt hiszik, hogy csinosítják a nyelvet, ha más európai nyelvekből minél több idiotizmust származtatnak át, megfeledekezvén ázsiai eredetéről, attól egészen különböző nyelvet csinálnak.¹

SPIELENBERG irodalmat irányító szándékával egyébként sem marad oly általános buzdításoknál, mint TERTINA. Szeretné megmozgatni a magyarságot oly eszközök előteremtésére, amilyenekkel az egyik bécsi magyar újság bizonyos mértékig rendelkezett. Maga is szeretné az újság jövedelmét pályadíjakra fordítani; ezt bejelenti mindjárt első programjában. (1790 nov. 16. 63. sz.) Minden alkalmat

¹ «Multi non satis indolem linguae assequuti excoli eam tum arbitrantur, dum ex aliis Europaeis linguis frequentissimos in eam idiotismos derivant, impropero omine, cum ita asiaticae eius originis obliti distinctum idioma efformant.» (1792. 1. sz.) V. ö. KÁRMÁN szavaival főleg az *Uránia* III. kötetének 293. és 303–4. lapjain.

felhasznál pályadíjak kitűzésének követelésére. Ilyen alkalom a hamburgi pályatételek közlése, a göttingai egyetem pályázatainak magyar szempontból örvendetes eredménye (a theologiai és philosphiai díjat magyar ifjak kapták). Örömmel közli a Hadi Történetek pályatételeit is. Külföldi mozgalmakkal kapcsolatban mindig utal a magyar kívánságokra. RÉVAI akadémiai tervezetét oly részletesen ismerteti, hogy végül mentegetődni kénytelen, hogy elmarad tulajdonképeni feladatának, az új könyvek bemutatásának teljesítésében. Mikor VÁLYINAK, a magyar nyelv első egyetemi tanárának kinevezését üdvözli, akkor is kifejezi reményét, hogy rövidesen létrejön a Magyar Társaság. A RÉVAI-féle névjegyzéket is ismerteti s ettől kezdve recenziói elé odanyomatja RÉVAI szavait az illető íróról, így DUGONICSRÓL az ETELKA új kiadásának, GVADÁNYIRÓL az *Országgyűlés lerajzolásának* ismertetésében. Örömmel üdvözli KOVACHICHNAK egy tudományos kutatóintézetre vonatkozó tervét is. A magyar tudomány és az irodalmi tisztesség érdekében közli ugyancsak KOVACHICH cikkét ROSENMANN udvari agens plagiumáról, ki LAKITS közjogát saját neve alatt adta ki (1791. I. 30.); utóbb azt is megemlíti, hogy e «fur plagiarius» a mű német fordítását is ki merte adni (1792. I.).

A talpraállni nem tudó magyar színtársulat érdekében kezdetről fogva sokszor felszólalt. Az első évfolyam utolsó számában Esterházy Antal színtársulatának elbocsátása alkalmából kikel az idegen színjátszás ellen s panasolja, hogy a magyar színészeket csak egy mágnás pártolja. Az ő helyzetük javulásának reményével búcsúzik is az óévtől. Mikor az 1791. évi 12. számban először írt a német albérlő kapzsisága ellen, egy német színész alkalmat talált rá, hogy őt és buzgalmát nevetségessé tegye. Március 4-én ugyanis HAFNER *Der böse Hausregent-jét*¹ játszották Budán. A darab egyik szereplője nevetségessé válik rossz verseiért; ezúttal azzal fejezte be jelenetét, hogy ha a poézis nem segít rajta, majd ír latin újságot. A 18. szám felháborodva szól e «theatralis cynico-abderitismus»-ról. Mikor aztán javul a helyzet, minden lépést örömmel jelent SPIELEN-

¹ A *Der beschäftigte Hausregent* c. HAFNER-vígjáték bemutatója volt e napon. E darab kritikai kiadása a *Schriften des Lit. Vereins in Wien* 21. kötetében.

BERG, ki a magyar érdekek egyik képviselőjeként maga is résztvesz a tanácskozásokban 1792 tavaszán. Végre mikor ez év végén úgy látszott, hogy a társaság újra végső válságba jutott, külön is szétküldött appendix gyanánt kiadta *Monita de lingua et theatro hungarico stabiliendo* címen ismeretes felszólítását. A nyelv elmaradottságának okaival s fejlesztésének közelebbi és távolabbi eszközeivel foglalkozik s kiemeli a színjátszás fontosságát a nyelv terjesztésében és csinosításában, de egyúttal erkölcsi hasznát is. Pesten kell először állandósítani, mivel ez és Buda a magyar ifjúság legfőbb nevelőhelye s innen terjedhet el leginkább a nemzet minden rétegébe a honi nyelv. Ingyen kell nyitva állnia a színháznak mindenki előtt, hiszen még ismeretlen gyönyörűsége kell csábítani a közönséget. 400.000 forint tőkét kell e célból összeadni, akkor tehet a nemzet igazán nagyot, olyat, ami méltó volna a mindig nemzeti összefogással alkotó angolokhoz is. A felszólítás után közli SPIELENBERG a magyarul már meglevő drámák jegyzékét azzal a kéréssel, hogy aki másról is tud vagy újat készít, írja meg a Magyar Játékszín szerkesztőjének, ENDRÖDY Jánosnak. Utóbb a XVIII. század folyamán magyarul megjelent drámák jegyzékét közli. Drámák ismertetését mindig felhasználja propagandára. Soós Márton *Magyar Penelopéjával* kapcsolatban is panaszolja, hogy a magyar társaság még mindig nem játszhatik, pedig dráma csak a színpadról hat igazán. (1791. II. 4.) A darab leleménye és felépítése nem elégíti ki, de reményt kelt az ifjú szerző fejlődése iránt; főerényei szerinte a változatosság, az indulatok illő bemutatása és a tiszta magyarság, de sokszor affektált vidékiességbe téved. A történeti dráma terén az első figyelemreméltó alkotásnak Szentjóni SZABÓ *Mátyás királyát* tartja (1792. 94. sz.); a német színpad történelmi háttérű darabjait, a pozsonyi WEBER könyvkiadó kedvelt *Hunyadi-családját*, a KALCHBERG után JANDL színésztől színrehozott *Graf von Cillit* és GIRZIK *István királyát* ellenben a legszigorúbb kritikával fogadja. Főleg a lélekrajz következetlensége s a történeti hűség hiánya bántja, és felháborodva tiltakozik az ellen, hogy Tháliának olyanok áldozzanak, kik nem arra születtek. Pedig nem volt annyira elfogult, hogy ne üdvözölte volna örömmel az ízlés fejlesztésére alkalmas német törek-

véseket is, pl. a *Dramaturgische Monatsschrift Über die Provincialbühne zu Ofen* előkészületeit. (1791. II. 8.)

A kritika jogának hangoztatása emeli SPIELENBERG lapját a bécsi magyar újságok fölé. Az irodalom nyilvános ellenőrzésének jogáért tudatos harcot folytatott főleg VAJKOVICS Imre¹ támadása ellen, ki egy korábbi munkájára tett megjegyzései ellen külön apologiát bocsátott *Dissertatio de censura perniciosorum librorum* c. értekezése elé, kijelentvén, hogy cenzortól approbált munkát nem illik bírálni. Ez a vélemény egyébként nemcsak nálunk volt meglehetősen általános. LA BRUYÈRE valósággal örütségnek mondja, ha az újságok irodalmi rovata kritikát is akar gyakorolni; a kölni újságot a városi tanács 1794 július 16-án figyelmeztette, hogy feladata csak tudósítás lehet, a Wiener Diarium meg 1778-ban maga állapította meg: «Eine Zeitung hat nichts mit der Kritik gemein.»² A magyar lapok irodalmi rovatai és mellékletei csak általános dicsérő szólamokat hoztak; RÁT Mátyás is elég szemrehányást kapott annak idején, mert a féltve ápoltt magyar irodalom munkásait bírálni merte. A pozsonyi Magyar Múzában ANDRÁD Sámuel, Bécsben SZATSVAY elvben is kimondták, hogy a kritika irodalmunknak még csak ellensége lehet.³ A tudományos folyóiratok közül TERSZTYÁNSZKY Anzeigere, WINDISCH Magazinja, KOVACHICH Merkurja, sőt még SCHEDIUS Zeitschriftje is idegenkedett tőle. SPIELENBERG azonban kifejti VAJKOVICS ellenében, hogy az irodalmi szemléknek kell kritikát gyakorolniok. Még egy tollharc adott alkalmat elvi jelentőségű állásfoglalásra: Még TERTINA⁴ közölt az 57—58. számban egy beküldött kritikát ZSIVITS *Dogmatica*-járól; az 1791. 6. számban SPIELENBERG ellenbírálatot adott ki, előrebocsátván, hogy mivel többen pártoskodásnak vagy figyelmetlen pontatlanságnak tulajdonították a recensens

¹ PAULER Tivadar tévesen írja róla (Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. Bp. 1878. X. 83. l.), hogy a pozsonyi latin újsággal folytatott polemiaát. A pozsonyi Ephemeridest csak 1803-ban indította meg BELNAY.

² L. LÖBL: Kultur und Presse. Leipzig, 1903.

³ V. Ö. CSÁSZÁR: A magyar kritika története a szabadságharcig. Bp., 1925.

⁴ Nem SPIELENBERG, mint ECKHARDT mondja (i. m. 175. l.), ki a polemiaát, mint a szabadgondolkodás és a theologia harcát, részletesen ismerteti. Maga SPIELENBERG hivatkozik itt is elődjére.

egyek kifogásait, kötelessége ezek véleményét is bemutatni; hasonló esetekben mindig kész lesz több oldalról jövő vizsgáldásoknak helyet adni, s efféle irodalmi csaták számára, ha a tisztesség keretei közt maradnak, külön függelékkel is rendelkezésre bocsátani.

Maga SPIELENBERG RÁDAY Gedeonnak tulajdonít nagy hatást irodalmi belátása fejlesztésében. Meleghangú nekrológban siratta el Platoját, kihez két éven át mint az irodalom élő forrásához járult mindig ő is, kinek baráti beszélgetéseiből többet tanult néhány óra alatt, mint könyvekből hónapok alatt. A közel nyolcvan éves öregúr, ki a haladó magyar íróvilág közt egy évtizeden át a legfőbb összekötő kapocs volt, utoljára SPIELENBERG és KÁRMÁN lelkét termékenyítette meg. Egyébként, míg TERTINA néhány beküldött levélen és kritikán kívül maga írta lapját, a mozgékony SPIELENBERGnek írócsoport szervezésére is volt gondja, hogy minden téren a legképzettebb recensensek segítségét vehesse igénybe. FEJÉR György szerint részt vett a lap írásában HALICZKY András, a német nyelv és irodalom egyetemi tanára is.¹ A szent koronáról St. W. (WESZPRÉMI) cikket küldött be, ez után mindjárt époly részletes megjegyzéseket közölt SPIELENBERG C. K. jelzéssel — nyilvánvalóan KOPPI Károlytól, az egyetem nagytehetségű piarista historikusától. KOVACHICH közreműködésének több nyoma van a lapban. Kassai irodalmi eseményekről bizonyára maga TERTINA tudósította. Az egyik KAZINCZY magasztaló levél az Orpheusról szólva külön kiemelte TERTINA cikkét *De Templariorum in Hungaria mansione*; a névtelen levélíró szerint KOLINOVICH és KOVACHICH véleményét teljesen megdönti. KOVACHICH és KAZINCZY levelezéséből kiderül, hogy TERTINA épen csak jelentette KAZINCZYNak, hogy ezen dolgozik, de semmit sem adott még át belőle.² Az első félév végén beszámolójában SPIELENBERG ismét ígérte, hogy újabb munkatársakat igyekszik lapjának megnyerni.

¹ *Historia Academiae Scientiarum*. 147. l.: «Ephemerides pol.-lit. cum defuncto SPIELENBERG 1791—2. Pest.» SZINNYEI és HORVÁTH Ignác (A bölcs. kar irodalmi munkássága) ezt úgy értették, hogy H. Sp. halála után volt a szerkesztő.

² A szerény KOVACHICHOT, ki soha magáról ismertetést közölni nem engedett, annál inkább bántotta a dolog, mert mindjárt látta, hogy a levélíró

Hogy e lap közléseire országszerte figyeltek, azt bizonyítja sok levél, az antirencsiók s az akkoriban megjelent röpiratok utalásai; a *Larva Pseudo-catholico detracta* című röpirat írására pl. az Ephemeridesnek a katolikus declaratoról való közlése adott alkalmat. Legnevezetesebb hatása a játékszín kérdésében történt felszólalásának volt. Mindjárt akkor hathatósan támogatta a színtársulatnak a megyékhez írt kérő leveleit. SPIELBERG örömmel jelenti, hogy Pestmegye nov. 15-én tartott ülésén foglalkozván a kéréssel, rögtön adományokat gyűjtöttek, a helytartótanácshoz feliratot küldtek a társulat biztosítása érdekében s a többi megyét is támogatásra hívták föl. 1794-ben Szabolcsmegye kezdeményezésére SPIELBERG terve szerint indították meg a gyűjtést a hatalmas nemzeti alap előteremtésére, de a terv megvalósítását megakadályozta a MARTINOVICS-féle összeesküvés fölfedezése. A kormány megtiltotta a nyomorúság miatt amúgy is lassan haladó gyűjtést, sürgősebb feladatokon kívül arra hivatkozva, hogy ily nagy összeg előteremtése — a SPIELBERG tervével azonos módon 400.000 forintban megállapított összeget még hozzá íráshiba folytán négy milliónak terjesztették föl! — gyanut kelt, nem akarnak-e titkon más szervezkedést támogatni.¹

✧ Az *Ephemerides* pályájának már az előző év kezdetén véget vetett a reakció. Amily nagyjelentőségű, hogy a XVIII. században, mikor a sajtó egész Európában kénytelen megszokásból kerülte a hazai politikai események feszegetését, nálunk azzal a programmal indult egy lap, hogy főleg azokkal s a politikai gyökerű lelkesedés szellemében a hazai irodalommal foglalkozik, époly természetes, hogy megszűnt, mikor a politikai élet lendületét elnyomni igyekeztek, az érdeklődést újból magukra vonó külföldi események pedig olyanok voltak, hogy ismertetésüket a belpolitikai érdek még kevésbé engedte meg. A francia forradalom eseményeit SPIELBERG feszült

oly oklevélre hivatkozott, melyet TERTINA, kit ő Budán támogatott, csak az ő jegyzékéből ismerhetett. Egészen komolytalan dolgot kürtölt ki tehát nyilván maga TERTINA; csak arra alkalmas, hogy az ő hitelét rontsa.

¹ V. ö. BAYER: A nemzeti játékszín története. I. Bp. 1887. — LUGOSY Döme: Kelemen László és az első Magyar Játszó Színi Társaság. (Csanád-megyei könyvtár. 9.) Makó. 1927.

érdeklődéssel figyelte és ismertette.¹ Mikor a Magyar Kurirt a Wienerisches Diariumból az 1793.-iki első számba átvett híre miatt betiltották, a Hadi És Más Nevezetes Történeteknek a vizsgálat folyamán ugyancsak felelősségre vont szerkesztői azok közt a nem magyar nyelvű lapok közt, melyek épúgy közölték a francia király kihallgatásának lefolyását, megemlégették és felküldték az Ephemerides 1793 jan. 7-én megjelent 1. számát is.² E szám eddig ismeretlen volt, s Gárdonyi úgy tudta, hogy 1792 végén megszűnt már a lap. (Ktári Szemle, 1917. 59. l.) A cím ismét *Ephemerides politicae et litterariae*; az első szám 16, de a korábbiaknál jóval kisebb lapból áll. Több mint a fele foglalkozik a párizsi eseményekkel. A lap élén ez évben is az előző év történetének összefoglalása áll világrészek és országok szerint; a művészetek és tudományok állásáról megjegyzi, hogy az utolsó évben a régiben maradtak. A hazai hírek közt szól a nádor megjelenéséről a magyar színészek január 4-i előadásán s a német bérlővel létrejött megegyezéséről; ismét kifejezi óhaját, bárcsak egybegyülne a felszólításában sürgetett összeg. Az új évfolyam további számaiból már nem is ismeretes más, mint a magyar színjátszás ügyével foglalkozó néhány közlése — a Honművész 1837. évi 99. számában foglalt ismertetésből. Az utolsó adat a február 20-án megjelent 12. számra vonatkozik. Hiteles adat nincs arról, mikor és miért szűnt meg a lap. Hogy GÖRÖG és KERÉKES hivatkozásának az Ephemeridesre lett volna valami következménye, annak nincs nyoma a levéltárakban. Pedig a szerkesztőre joggal haragudhattak a reakció emberei. SPIELBERG mindig rokon-szenvezett a szélső baloldali csoportokkal. Szabadkőműves volt; igyekezett megkedveltetni a szabadelvű röpiratokat, a felvilágosodás terjesztőit. KAZINCZY LACKOVITS-csal az ő társaságában ismerkedett meg 1793-ban: KILIÁNNál találkoztak s együtt indultak valakinek fölkeresésére, mikor LACKOVITS velük szembejött. Azt is elmondja KAZINCZY,³ hogy ALEXOVITS Basiliust, a felvilágosodás nagyhatású

¹ L. ECKHARDT, i. m. 109—10. l.

² Orsz. ltár. Kanc. 1793. 341. sz.

³ SZIRMAY: A Magyar Jacobinusok Története. (Magyar Könyvesház XVI. 5—7. 1889.) KAZINCZY jegyzete a 84—87. lapon.

ellenségét SPIELBERG a legnagyobb vásottsággal szólította meg s oly megvetően válaszolt a bibliával bizonyító térítő szavaira, hogy a «minden tetemeiben rengő pap elment sóhajtozva és talán imádkozva». HAJNÓCZY egy munkájának példányait ő tüntette el az elkobzást megelőzve STROHMAYER raktárából, eltitkolván megbízója nevét.¹ Utóbb a MARTINOVICS-összeesküvés ügyvédet meg nem nevező vádlottainak védője volt s a legszabadabbelvűbb felfogással jelölte ki a védelem irányelveit.² Mint szerkesztőt is többször figyelmeztették nagyobb reverentiára a papság iránt. Meglehet, hogy ha nincs is nyoma, hatósági felszólításra szüntette meg lapja megjelenését. De az érdeklődés csökkenése miatt sem soká bírta volna az áldozatokat. A cenzura mindent törölt, ami a közönséget érdekelte; KAZINCZY is kijelentette, hogy elment a kedve az újságolvasástól. (II. 290.) Most már a latinnyelvűség is hátrányára volt a lapnak. SPIELBERG az 1792-i első számban panaszkodott emiatt; a második számot csak január 20-án tudta adni. Ettől kezdve már egyre soványabb volt a tartalom s ismét felére fogyott a lap terjedelme. Az első számban megígérte, hogy mivel takarékoskodni kénytelen, az irodalmi rovatot időnként külön függelékkal fogja pótolni; a 14. számtól kezdve Artes Et Scientiae lett az irodalmi rovat címe, amikor volt. A nyolcadik számban lemondóan jelentette a szerkesztő, hogy ráfizet a lapra, pedig azt remélte, hogy az irodalom pártolására, pályadíjak kitűzésére fordíthatja a jövedelmet.

Az Ephemerides megszűnése is siettetta a megindult szellemi mozgalmak teljes ellanyulását. Mikor sem társas összejövetelekre nem volt mód, sem ünnepek, előadások tartására lehetőség, egyesületek nem működtek, az a néhány amúgy is érdeklődő író pedig egyre jobban visszahúzódott minden érintkezéstől, a következően gondolkodó újság maga is fontos összekötő kapocs és eszmeterjesztő lehetett volna. A maga idejében mindenképen mozgató és tájékoztató szerepe volt, erős eszköze volt a nyelvművelés hirdetésének és harciosa követeléseinek, melyeket sűrű ismételtetés által

¹ L. GÁRDONYI: Könyvcenzura és ritka könyvek. Könyvtári Szemle 1915.

² V. Ö. FRAKNÓI: Martinovics és társainak összeesküvése. — PULSZKY: Martinovics és társai. 1882. 70. l.

ígyekezett olvasói, épen a régimódi deákos nemesség lelkébe is átvinni. Hozzá képest üresek az egykorú fővárosi német lapok, ez Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten és a Neuer Kurier. Utána pedig 13 éven át nem volt újság, mely a magyar fővárosból a magyar nemzethez szólt volna.

4.

Az első magyar Nájvidi ujság.

Eddig egészen ismeretlen magyar újságírói próbálkozásról is hírt adott az *Ephemerides*, első magyar kiadásáról annak a világszerte népszerű újságnak, melynek magyarországi utánnomatait D'ESTER Karl a Magyar Könyvszemlében ismertette 1926-ban, magyar nyelvű utánnomataival pedig TOLNAI Vilmos foglalkozott.¹ TOLNAI arra is rámutat, hogy a LUKIANOS-féle *Νεκρικοὶ διαλόγοι* hatása alatt kifejlődött újságműfajnak nem lehet a Neuwieder Zeitung az első képviselője. Valóban nem; a halotti beszélgetések modern divatja Franciaországból indult ki, de hirlapi formáját a lipcsei FASSMANN Dávid teremtette meg részben a híres THOMASIVS-féle Monatsgespräche formáját is folytató «*Gespräche in dem Reiche der Todten nebst dem Kern neuester Merkwürdigkeiten und sehr wichtig darüber gemachten Reflexionen*» címen 1717-ben megindított vállalatával.² Már ennek is rengeteg utánnomata és utánnomata volt; a Neuwieder Zeitung csak a legkésőbbiek közé tartozik. Ennek első pesti utánnomátát időrendben megelőzte az a magyar nyelvű kísérlet, melyről az EPHEMERIDES 1791. II. félévi 49. száma következő szavakkal tudósít: «Pestini cum Umbris Elysaeorum camporum fabulantes Neuwiedenses Ephemerides patrio amictu cantilenam suam mortualem occinere nuper admodum tersa dictione coeperunt, et ossa humanae formae compage diversis hieroglyphis signatae ore leguntur multorum gratuite distributae, tentaturae vitam inter Hungaros conservare... Ridenda multa ephemerides hae continent, et saepe satis

¹ Egy. Phil. Közlöny 1927, 165—7. V. ö. még Eckhardt, i. m. 103. 8. l.

² V. ö. WIRKOWSKI: Geschichte des literarischen Lebens in Leipzig 1909. 222. skk. ll.

ingeniosa, levia et indolata saepe multa, quibus, si versor Hungarus exteris eventibus licet frequentissime insinceris et mutilatis, fidedignas patrias et provinciarum austriacarum relationes, de quibus hae rarissime meminerunt, iunxisset, nae ille utilitatem sibi amplissimam et Lectoribus suis satisfacturam comparasset.» Mint a magyar nyelv újabb előnyomulásának jelét üdvözli a csiszolt nyelvű újságot, melyből mutatványlapot ingyen osztogatnak, hogy kipróbálják, megélhet-e nálunk is. De nem tartja megfelelőnek a puszta fordítást hazai vonatkozások nélkül. A Magyar Kurir is említi december 9-i számában, hogy erdélyi hír szerint «egy valaki Pesten az úgy nevezett Nájvidi ujságot Magyarra fordítva ki-akarja adni, melyről már Tudósítást is botsátott volna széllyel.» SZATSVAY sértve is érzi magát, hogy ily kerülő úton juthatott csak e hírhez; ő is elégtelennek mondja a puszta fordítást. A fordító, úgy látszik, SZLUHA György pesti theologus, a Pesti Magyar Társaság titoknoka volt; a társaságnak «Nem magyar aki nem örvend» címen kibocsátott programjának szerint ugyanis «a levelezést egy Érd. Tiszt. Úr, a' Neuvidi Újságnak fordítója» viszi.

WALDAPFEL JÓZSEF.